

Iwona Grzegorzewska

CZY ZACHOWANIA RODZICÓW WOBEC DZIECI SĄ NIEZMIENNE? UWARUNKOWANIA STABILNOŚCI I ZMIENNOŚCI SPRAWOWANIA FUNKCJI RODZICIELSKICH

Słowa kluczowe: rodzicielstwo, stałość, elastyczność, wychowanie.

Streszczenie: Rozwój umiejętności wychowawczych rodziców i kształtowanie efektywnych, sprzyjających rozwojowi dziecka postaw rodzicielskich jest ważnym zagadnieniem z zakresu edukacji dorosłych. Artykuł prezentuje przegląd wiedzy na temat determinantów stabilności i zmienności w oddziaływaniach rodzicielskich. Badania empiryczne potwierdzają zarówno tezę dotyczącą stałości zachowań rodziców w różnym czasie i w odniesieniu do różnych dzieci, jak i tezę, że zachowanie rodzica może się zmieniać w zależności od pory dnia czy wieku rozwojowego dziecka. Znajomość czynników odpowiedzialnych za ten proces stwarza szansę na zwiększenie efektywności oddziaływań profilaktycznych i edukacyjnych rodziców.

Wstęp

W ostatnich latach wiele prac naukowych eksploruje przebieg i uwarunkowania jakości oddziaływań rodzicielskich. Kierunek badań dotyczy z jednej strony wpływu zachowań rodziców na przebieg rozwoju ich dzieci, z drugiej zaś zagadnień związanych z poszczególnymi umiejętnościami dorosłych, będących w roli rodziców, niezbędnymi do efektywnego wypełniania swojej roli. Problematyka ta jest szczególnie ważna zarówno dla empiryków zajmujących się uwarunkowaniami przebiegu rozwoju dzieci i młodzieży w kontekście rodzinnych zmiennych środowiskowych, jak i dla praktyków zajmujących się edukacją dorosłych w kontekście ich oddziaływań rodzicielskich.

Konstruując programy edukacyjne i profilaktyczne dla rodziców doświadczających trudności w wychowywaniu swoich dzieci, warto zastanowić się nad zagadnieniami dotyczącymi stałości i zmienności w zakresie oddziaływań rodzicielskich i zachowania rodziców w interakcji z dzieckiem. Wiedza na ten temat pozwoli na większą efektywność i precyzyjność w ich edukacji.

Sprawowanie funkcji rodzicielskich – ujęcie definicyjne

Pomimo faktu, że rodzicielstwo jest zjawiskiem dość powszechnym (wiele osób zostaje rodzicami i każdy, kto żyje, miał kiedyś rodziców), bycie rodzicem to jeden z najważniejszych i najtrudniejszych „zawodów”. Oddziaływanie rodziców na dzieci jest problemem często poruszonym ze względu na pobudzający lub destrukcyjny wpływ na rozwój dziecka i jego umiejętności adaptacyjne. Badania w tym zakresie jednoczą dwa cele: poznawczy i praktyczny, odpowiadając na pytania o warunki rozwoju dziecka i możliwość ich doskonalenia.

Termin „sprawowanie funkcji rodzicielskich” pojawia się w literaturze od około lat czterdziestych XX w., ale bardzo rzadko jest precyzyjnie definiowany. Trudno więc znaleźć jednoznaczną terminologię określającą to pojęcie¹. We współczesnych publikacjach można wyodrębnić dwa główne sposoby rozumienia pojęcia sprawowania funkcji rodzicielskich: makro- i mikroanalityczne (Darling, Steinberg 1993).

Część badaczy myśli o rodzicielstwie w sposób globalny (makroanalityczny), uznając, że preferowane postawy wobec dzieci i sposób, w jaki rodzice pełnią swoje role, wpływają na przyjęty przez nich styl wychowawczy (*parenting style*). Styl ten rozumiany jest jako emocjonalny klimat zachowania rodziców i ekspresji emocji. Jest to podejście do rodzicielstwa oparte na **koncepcji cech** (*trait*). Oznacza się je jako syndromy, typy, style lub wzorce. Niektóre z tych typologii, jak na przykład style wychowania reprezentowane przez Dianę Baumrind (1989), są rozwijane i kontynuowane w innych badaniach (np. Rohner 1986; Steinberg i in. 1992). Każda nowo wyodrębniona kategoria zachowania rodzica służy promowaniu stabilności charakterystyki sprawowania funkcji rodzicielskich. Zamiarem wyróżniania wzorców w zachowaniu rodzica jest podkreślenie istoty rodzicielstwa zebranej na przestrzeni czasu i różnych sytuacji. Jak każda cecha osobowości, styl rodzicielski jest względnie stały na przestrzeni czasu w stosunku do różnych dzieci i w różnych sytuacjach.

Drugie spojrzenie na problematykę rodzicielstwa jest bardziej mikroanalityczne. Określa ono sprawowanie funkcji rodzicielskiej jako *parenting practices* – specyficzne społeczne zachowanie dorosłego, które możemy obserwować, gdy rodzic kontaktuje się ze swoim dzieckiem. Kluczowe elementy tej aktywności to

¹ W Słowniku Uniwersyteckim Merriam-Webster (1994) sprawowanie funkcji rodzicielskich określane jest jako wychowywanie dziecka przez rodziców; jako akt opieki nad kimś realizowany przez rodziców. Rembowski określa sprawowanie funkcji rodzicielskich (ojcowskich i macierzyńskich) jako „całościową formę ustosunkowania się rodziców (osobno matki, osobno ojca) do dzieci, do techniki oddziaływania, do zagadnień wychowawczych itp. ukształtowaną podczas pełnienia funkcji rodzicielskich” (Rembowski, 1986, s. 197–198). Rodzicielstwo może być również ujmowane w kategoriach postawy, która traktowana jest jako względnie trwałe nastawienie emocjonalne rodziców do dziecka (Hurlock, 1985). W nurtach badawczych skupionych wokół terapii rodzin sprawowanie funkcji rodzicielskich rozpatruje się w kategoriach ról społecznych (Simon, Stierlin, 1998). Pojęcie „rola rodzicielska” odnosi się do zespołu oczekiwań i norm formułowanych przez społeczeństwo, a dotyczących pozycji i zachowania rodzica w rodzinie.

okazywanie uczuć, kontrola emocji, wzajemne zrozumienie, elastyczność, dyscyplina, akceptacja, proces wymiany informacji i zapewnienie dziecku bezpieczeństwa w bliskich relacjach. Jest to podejście do rodzicielstwa oparte na **koncepcji rezultatów** (*child-effects*). Źródłem większości zachowań rodziców nie jest wewnętrzna orientacja wynikająca ze stałości cech, lecz raczej reakcje rodzica na dziecięcą specyfikę i konkretne zachowanie. Podejście to prezentuje jeden z aspektów bardziej ogólnego modelu wzajemnych interakcji (Bell, Chapman 1986). Centralnym tematem tego modelu jest założenie, że zachowanie rodzica stanowi rezultat charakterystyki dziecka i rodzica. Jest ono bowiem oparte na historii ich interakcji i może ulegać zmianom na przestrzeni czasu. Z tej perspektywy sprawowanie funkcji rodzicielskich rozumiane jest raczej jako aspekt relacyjny niż jako indywidualny osobniczy konstrukt.

Stażość i zmienność sprawowania funkcji rodzicielskich

Motywy dominującym w badaniach psychologicznych nad sprawowaniem funkcji rodzicielskich są dwa podejścia. W pierwszym postawy rodzicielskie traktowane są jako zmienne niezależne, warunkujące szereg cech osobowości i zachowania dzieci (Ziemska 1973; Harwas-Napierała 1987). Psychospołeczny wpływ rodziców na dzieci ma szeroki zasięg i poprzez kształtowanie środowiska realizacji zadań rozwojowych wpływa na wiele dziedzin ich funkcjonowania, teraz i w przyszłości. Drugi nurt ujmowania problemu sprawowania funkcji rodzicielskich dotyczy określenia znaczenia środowiska wychowawczego, czynników biologicznych, psychologicznych i socjobiologicznych w etiologii stosunków rodzice–dzieci. Postawy rodzicielskie – w tym rozumieniu – traktowane są jako zmienne zależne, uwarunkowane szeregiem przeszłych i aktualnych doświadczeń jednostki, jej wiedzy, osobowości i potencjałów rozwojowych oraz motywacji i decyzji związanych z posiadaniem dziecka (Rembowski 1972; Sitarczyk 2002).

Stosunek wobec dziecka staje się częścią doświadczenia życiowego rodzica, zawierającego zespolenie doznań aktualnych i przeszłych. Scalenie to jest bardzo typowe dla sprawowania funkcji rodzicielskich, w kształtowaniu których ogromną rolę pełnią doznania płynące z kontaktów z własnymi dziećmi oraz uwewnętrznione doświadczenia z własnego dzieciństwa. „Dojrzewanie do rodzicielstwa” jest związane z rekonstrukcją przeszłych doświadczeń oraz percepcją aktualnej sytuacji rodzinnej i ich wpływu na reorganizację doświadczeń wcześniej ustrukturalizowanych (Tyszkowa 1988). Doświadczenia indywidualne determinują postawy rodzicielskie w sposób pośredni lub bezpośredni, kształtując te cechy rodzica, które są odpowiedzialne za prawidłowy lub nieprawidłowy stosunek wobec dziecka. W związku z tym pojawia się interesujące pytanie, na ile sposoby sprawowania funkcji rodzicielskich mają charakter stały i niezmienny w czasie, a na ile zmieniają się w cyklu życia. Pytanie to wyznacza trzy obszary poszukiwań: (1) na ile zachowanie rodziców jest stabilne na prze-

strzeni czasu: dzień w dzień, miesiąc w miesiąc, rok po roku; (2) na ile sprawowanie funkcji rodzicielskich jest niezmiennie wobec wszystkich dzieci w rodzinie i (3) na ile zachowanie rodziców nie zmienia się w zależności od sytuacji i danego kontekstu.

Stabilność jest pojęciem trudnym do określenia ze względu na to, że zawiera różnorodne formy i nomenklatury. Zazwyczaj stabilność definiuje się jako indywidualną tendencję do utrzymania podobieństwa w zachowaniu na przestrzeni czasu (np. Rutter 1984). Zidentyfikowano kilka rodzajów stabilności, z czego trzy najważniejsze to: stabilność bezwzględna, interindywidualna zgodność i funkcjonalna równoważność (Holden, Miller 1999). *Stabilność bezwzględna* odnosi się do zachowania w ten sam sposób w dwóch lub więcej sytuacjach. Na przykład czy rodzice biją swoje dzieci w wieku szkolnym tak samo często, jak wtedy gdy były one w wieku przedszkolnym? Oczywiście dokładnego uchwycenia wymaga, co ma być kontynuowane w rodzicielskim zachowaniu po uwzględnieniu zmian rozwojowych zachodzących u dzieci i ich konsekwencji w sprawowaniu funkcji rodzicielskich. *Interindywidualna zgodność* wywodzi się z pytania: czy rodzice zachowują na przestrzeni czasu względnie stałą pozycję w porównaniu z innymi rodzicami? Określanie interindywidualnej zgodności może opierać się na zewnętrznym poziomie zachowania, ale też może wywodzić się ze zmian rozwojowych zachodzących u dzieci i rodziców. Ukazywane różnice w zachowaniu (np. całowanie niemowlęcia, emocjonalne traktowanie przedszkolaka), które odnoszą się do tego samego podstawowego konstrukt (np. pozytywny afekt), są przykładem stabilności drugiego typu. Jeśli perspektywa czasowa jest wystarczająco długa, nierealistyczne jest oczekiwanie, że jedna cecha/konstrukt będzie manifestowana w zachowaniu w ten sam sposób. W rzeczywistości żaden rodzic nie przejawia niezmiennego wzorca opieki wobec normalnie rozwijającego się dziecka. Dobry rodzic nie może kontynuować swojego rodzicielstwa cały czas w ten sam sposób i zachować miano efektywnego rodzica. Musi raczej tak modyfikować swoje zachowanie, aby odpowiadać na zależne od kontekstu okoliczności i zmiany rozwojowe występujące u dzieci. Podsumowując, można stwierdzić, że mierzenie interindywidualnej zgodności jest bardziej adekwatnym podejściem do określania stałości w sprawowaniu funkcji rodzicielskich. Trzeci typ stałości to *funkcjonalna równoważność*, dzięki której funkcjonalne właściwości zachowania lub relacji rodzic–dziecko pozostają niezmiennie. Chociaż poszczególna behawioralna ekspresja może być różna, podstawowe funkcje zachowania pozostają te same. Wiele empirycznych dowodów na funkcjonalną równoważność pochodzi również z badań nad wzorcami przywiązania (Thompson i in. 1982).

Zmiana jest terminem używanym jako przeciwieństwo stabilności lub zgodności. Zmiana pociąga za sobą stałą potrzebę modyfikacji lub transformacji. Jednak podstawowa wątpliwość dotycząca rodzicielstwa nie polega na pytaniu: czy sprawowanie funkcji rodzicielskich zmienia się, lecz raczej: czy rodzice są zdolni do modyfikowania swojego zachowania w zależności od okoliczności.

Zmienność dokładniej odzwierciedla ten związek. Oczywiście ważne pozostaje pytanie, co powoduje, że rodzice zachowują się różnie w interakcji z różnymi dziećmi lub w obliczu różnych sytuacji. Zdolność do modyfikowania sprawowania swoich funkcji rodzicielskich na poziomie myślenia i zachowania staje się ostatnio coraz bardziej atrakcyjnym tematem badawczym.

Determinanty stałości i zmienności sprawowania funkcji rodzicielskich

Na poziomie empirycznym badacze sprawowania funkcji rodzicielskich ujawniają dowody na istnienie zarówno stałości, jak i zmienności. Pytanie o podobieństwa lub różnice w zachowaniu rodzica jest w zasadzie ściśle powiązane z zagadnieniem determinantów lub wpływów zachowania (Holden, Miller 1999). Jeśli zachowanie rodzica jest zdeterminowane tylko przez kilka zmiennych, które prawdopodobnie są niezmiennie albo mają silny wpływ na sprawowanie funkcji rodzicielskich, to wychowanie dzieci powinno być raczej charakteryzowane poprzez wymiar stałości. Jeśli natomiast zachowanie rodzica jest podatne na wiele zewnętrznych czynników albo na jeden – ale taki, który pozwala doświadczyć istotnej zmiany (np. zachowanie dziecka), częściej należy rozważać aspekt zmienności w sprawowaniu funkcji rodzicielskich.

Źródła stałości w sprawowaniu funkcji rodzicielskich

W literaturze przedmiotu można znaleźć różne kategorie oznaczające determinanty rodzicielskiego zachowania. Na przykład George Holden (1997) znalazł więcej niż 30 zmiennych, które mogą wpływać na jakość sprawowania funkcji rodzicielskich. Zmienne te są zazwyczaj kategoryzowane jako charakterystyki rodzica, charakterystyki dziecka lub zmienne kontekstowe. W zależności od zmiennych i ich jakości poszczególne determinanty rodzicielstwa mogą służyć stałości lub zmienności zachowania.

Determinanty służące stałości często traktowane są jako pewne ograniczenia zmuszające rodzica do utrzymania niezmienności w zachowaniu. Jednym z ważniejszych takich ograniczeń jest kultura. Może ona pełnić funkcje kształtujące, przewodnie lub ograniczające dziecięce wychowanie. Te ograniczenia zazwyczaj działają jako przekonania i nastawienia rodzica – takie, które określają, jak należy opiekować się dzieckiem, jakie cechy dziecka są pożądane oraz jakie szczegółowe zachowania rodzica (np. żywienie, zachęcanie do niezależności, kary fizyczne) są akceptowane, oczekiwane albo – być może – zakazane. Bardziej ogólnie: orientacja kulturowa w kierunku pracy lub rodziny, praca zawodowa matek tworzą ważny przewodnik po stopniu zaangażowania w rodzicielstwo. Te postrzegane kulturowe nakazy i instrukcje, jak również specyficzne formy dostosowania bywają szczególne i specyficzne w określonej klasie społecznej, grupie etnicznej czy religijnej (Holden, Miller 1999).

Na poziomie indywidualnym do determinantów warunkujących stałość sprawowania funkcji rodzicielskich zaliczyć można: wartości, nastawienie, percepcję oraz różne koncepcje na temat dzieci i ich wychowania. Jeśli przekonanie jest wystarczająco silne, na tyle, aby stanowić wartości przewodnie dla rodzica, albo jeśli nadaje kształt jakości interakcji z dzieckiem, to stanowi ono silną determinantę stałości rodzicielstwa. Na przykład, jeśli rodzic wierzy, że wysoki poziom niezależności, stały nadzór oraz konsekwentna dyscyplina jest istotnym składnikiem sprawowania funkcji rodzicielskich wpływającym na proces socjalizacji dziecka, to można oczekiwać stałości w zachowaniu rodzica w tym wymiarze (Holden, Miller 1999). Stałości zachowania rodzica sprzyja również jego percepcja. Jeśli ojciec regularnie przypisuje swojemu dziecku niestosowanie się do jego dyspozycji, to takie spostrzeżenie może kształtować stałość jego zachowania na przestrzeni czasu wobec różnych dzieci i w różnych sytuacjach. Dowodów na istnienie takiej zależności dostarczyła Daphne Bugental ze współpracownikami w swoich badaniach nad wpływem macierzyńskich przekonań (dotyczących kontroli) na interakcje z dzieckiem (Bugental i in. 1990).

Podobną rolę w zachowaniu stałości rodzicielskiego zachowania pełni aspekt poznawczy, a zwłaszcza wewnętrzna, indywidualna reprezentacja siebie i dziecka. Te poglądy mają swoje oparcie w początkowych, wczesnych relacjach przywiązania, ale odnoszą się również do aktualnej (rodzicielskiej) mentalnej reprezentacji ich dziecięcej relacji z własnymi rodzicami. Z kolei te reprezentacje kształtują oczekiwania dorosłych wobec potomstwa, co istotnie wpływa na podejście rodziców do własnych dzieci (np. Main i in. 1985). Chociaż te wewnętrzne reprezentacje siebie i dziecka są potencjalnie elastyczne, badania empiryczne (Benoit, Parker 1994) wskazują na ich stabilność u matek – od ciąży do czasu, kiedy dzieci osiągną wiek 11 miesięcy.

Jakkolwiek wiele wskazuje na to, że rodzicielskie przekonania i funkcje percepcyjne przyczyniają się do stabilności w sprawowaniu funkcji rodzicielskich, istnieją takie nastawienia, które mogą służyć zmienności zachowania rodzica. Należą do nich: faworyzowanie jednego dziecka względem drugiego, przekonania na temat konieczności zmian względem zmieniającego się wieku dziecka, sztywność przekonań na temat ról płciowych albo przekonanie, że zachowanie rodzica powinno się zmieniać w warunkach prywatnych i publicznych. Również pewne cechy osobowości rodzica mogą przyczyniać się do stałości jego zachowania w procesie wychowania, na przykład: wzmożona pobudliwość, wysoka empatyczność, koncentracja na sobie.

Źródła zmienności w sprawowaniu funkcji rodzicielskich

Biorąc pod uwagę, że natura sprawowania funkcji rodzicielskich jest dynamiczna i uwarunkowana wieloma czynnikami, stałość w wychowaniu może być podważana poprzez zmianę jednego lub więcej czynników (Belsky 1984).

Rodzice muszą modyfikować swoje zachowanie w ważnych sprawach, w odpowiedzi na zmianę dziecięcego zachowania. Przebieg rozwoju dziecka jest często czynnikiem wymuszającym zmianę w sprawowaniu funkcji rodzicielskich. Każda nowa umiejętność dziecka w okresie niemowlęcym (np. chodzenie, mówienie itp.) jest źródłem satysfakcji, przy czym im mniejsze dziecko, tym większa satysfakcja (Fagot, Kavanagh 1993). Źródło rodzicielskiego zainteresowania może także ulegać zmianie wraz z wiekiem dziecka. Matki małych dzieci koncentrują się najpierw na ich bezpieczeństwie, a dopiero później na respektowaniu przez nie zasad społecznych i moralnych (Gralinski, Kopp 1993). W okresie dorastania adolescencji i ich rodzice doświadczają więcej konfliktów i zmniejszającego się ciepła w relacjach w porównaniu z okresem poprzedzającym i późniejszym (Steinberg 1981).

Źródłem zmienności w sprawowaniu funkcji rodzicielskich mogą być również różne zmiany, które są udziałem rodziny na przestrzeni czasu, takie jak: problemy małżeńskie, bezrobocie, rozwód lub powtórne małżeństwo, problemy psychiczne lub uzależnienia rodziców, problemy ze zdrowiem, odejście starszych dzieci z domu. Wiele z tych czynników wpływa na jakość sprawowania funkcji rodzicielskich. Na przykład udowodniono, że rodzice doświadczający konfliktów małżeńskich częściej wyrażają negatywne emocje wobec swoich dzieci oraz mają więcej problemów w ich wychowaniu (Cummings i in. 1994). Normatywne i nienormatywne wydarzenia w rodzinie są często związane ze wzrastającym stresem, a jak wiadomo, stres jest potężnym czynnikiem zmieniającym specyficzne zachowania rodzica bez względu na to, czy jest on chwilowy czy chroniczny (Mash, Johnson 1990). Negatywnemu sprawowaniu funkcji rodzicielskich (np. wzrastająca agresja wobec dziecka) sprzyja na przykład bezrobocie lub przemoc domowa.

Zachowanie rodziców wobec ich dzieci może być również modyfikowane pod wpływem czynników bezpośrednio związanych z charakterystyką rodzica, takich, jak zmęczenie lub inne fizyczne dolegliwości, zdobycie nowych informacji, konkurencyjne wymagania, poprzednie doświadczenia z dziećmi, rodzicielski nastrój, zmienne cele (Holden 1988; Dix 1991) lub związanych z porą dnia lub roku. Udowodniono empirycznie, że zachowanie rodzica względem dziecka jest inne latem, a inne zimą (Crouter, McHale 1993), oraz że zachowanie to może ulegać zmianie również w zależności od pory dnia. Można przewidzieć, że rodzicom najtrudniej utrzymać dobrą jakość interakcji z dzieckiem wieczorem, najłatwiej zaś od rana do wczesnego popołudnia. Taka teza znajduje potwierdzenie w badaniach empirycznych; udowodniono bowiem, że rodzice są bardziej skłonni do dawania klapsów wieczorem niż w innych porach dnia (Holden, Coleman, Schmidt 1995).

Podsumowując rozważania dotyczące źródeł stałości i zmienności w sprawowaniu funkcji rodzicielskich, należy stwierdzić, że w badaniach empirycznych potwierdzają się obie tezy. Nie zostało udowodnione, jak wyglądają powiązania pomiędzy poszczególnymi czynnikami. Można sądzić, że niektóre

z nich wzajemnie konkurują (np. aktualne przekonania i doświadczenia z rodziny pochodzenia), inne mogą się wzajemnie wzmocniać (np. trudny temperament i ubóstwo), jeszcze inne mogą wchodzić w interakcje (np. osobowość i stres). Niemniej obojętnie jakie relacje istnieją między zmiennymi – nie ulega wątpliwości, że reprezentują one wieloaspektowy model potencjalnych wpływów mogących sprzyjać stałości bądź zmienności w zachowaniu rodzica w interakcji z dzieckiem. Niezależnie od przyjętej koncepcji rozumienia oddziaływań wychowawczych zasadne jest wyróżnienie sprawowania funkcji rodzicielskich jako ważnego czynnika warunkującego przebieg i jakość rozwoju dzieci i młodzieży. Wyniki badań wskazują, że niedobory w zakresie oddziaływań wychowawczych prowadzą do różnych form patologii w przebiegu realizacji zadań rozwojowych. Z praktyki klinicznej wynika, że niezwykle ważna jest indywidualna elastyczność rodzica, związana z własnymi przekonaniem na temat wychowania dzieci i z konkretnymi zachowaniami wobec nich. Jeśli rodzice chcą efektywnie sprawować swoje funkcje rodzicielskie, muszą wprowadzać nowe formy zachowania, adekwatne do zmieniającego się w rozwoju dziecka. Zagadnienia te należy uwzględnić w programach edukacyjnych i profilaktycznych ukierunkowanych na poprawę jakości oddziaływań rodzicielskich.

Bibliografia

1. Baumrind D. (1989), *The permanence of change and the impermanence of stability*, "Human Development", s. 187–195.
2. Bell R.Q., Chapman M. (1986), *Child effects in studies using experimental or brief longitudinal approaches to socialization*, "Developmental Psychology", s. 595–603.
3. Belsky J. (1984), *The determinants of parenting: A process model*, "Child Development", s. 83–96.
4. Benoit D., Parker K.C.H. (1994), *Stability and transmission of attachment across three generations*, "Child Development", s. 1444–1456.
5. Bugental D.B., Blue J., Lewis J. (1990), *Caregiver beliefs and dysphoric affect directed to difficult children*, "Developmental Psychology", s. 631–638.
6. Crouter, A.C., McHale, S.M. (1993), *Temporal rhythms in family life: Seasonal variation in the relation between parental work and family processes*, "Developmental Psychology", s. 198–205.
7. Cummnigs E.M., Davies P.T., Simpson K.S. (1994), *Marital conflict, gender, and children's appraisals and coping efficacy as mediators of child adjustment*, "Journal of Family Psychology", s. 141–149.
8. Darling N., Steinberg L. (1993), *Parenting style as context: An integrative model*, "Psychological Bulletin", s. 487–496.
9. Dix T. (1991), *The affective organization of parenting: Adaptive and maladaptive processes*, "Psychological Bulletin", s. 3–25.

10. Fagot B.L., Kavanaugh K. (1993), *Parenting during the second year: Effects of children's age, sex, and the attachment classification*, "Child Development", s. 258–271.
11. Gralinski H.H., Kopp C.B. (1993), *Everyday rules for behavior: Mother's requests to young children*, "Developmental Psychology", s. 573–584.
12. Harwas-Napierała B. (1987), *Czynniki społeczno-rodzinne w kształtowaniu się lęku u młodzieży*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań.
13. Holden G.W. (1988), *Adult's thinking about a child-rearing problem: Effects of experience, parental status, and gender*, "Child Development", s. 1623–1632.
14. Holden G.W. (1997), *Parents and the dynamics of child rearing*, Boulder CO, Westview Press.
15. Holden G.W., Coleman S., Schmidt K.L. (1995), *Why 3-year-old children get spanked: Parent and child determinants in a sample of college-educated mothers*, "Merrill-Palmer Quarterly", s. 431–452.
16. Holden G.W., Miller P.C. (1999), *Enduring and Different: A Meta-Analysis of the Similarity in Parent's Child Rearing*, "Psychological Bulletin", s. 223–254.
17. Hurlock E. (1985), *Rozwój dziecka*, PWN, Warszawa.
18. Main M., Kaplan N., Cassidy J. (1995), *Security in infancy, childhood, and adulthood: A move to the level of representation*, [w:] I. Bretherton, E. Waters (red.), *Growing points of attachment theory and research. Monographs of the Society for Research in Child Development*.
19. Mash E.J., Johnson C. (1990), *Determinants of parenting stress: Illustrations from families of hyperactive children and families of physically abused children*, "Journal of Consulting and Clinical Psychology", s. 313–328.
20. *Merriam-Webster's Collegiate dictionary* (1989), Springfield, MA, Merriam – Webster.
21. Rembowski, J. (1972), *Więzy uczuciowe w rodzinie*, PWN, Warszawa.
22. Rembowski J. (1986), *Rodzina w świetle psychologii*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
23. Rohner R.P. (1986), *The warmth dimension: Foundations of parental acceptance-rejection theory*, Beverly Hills, CA, Sage.
24. Rutter M. (1984), *Continuities and discontinuities in socioeconomic development*, [w:] R.N. Emde, R.J. Marmon (red.), *Continuities and discontinuities in development*, Hillsdale, NJ: Erlbaum, s. 41–6.
25. Simon F.B., Stierlin H. (1998), *Słownik Terapii Rodzin*, GWP, Gdańsk.
26. Sitarczyk M. (2002), *Międzypokoleniowa transmisja postaw wychowawczych ojców*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
27. Steinberg L.D., (1981), *Transformations in family relations at puberty*, "Developmental Psychology", s. 833–840.
28. Steinberg L.D., Lamborn S.D., Dornbush S.M., Darling N. (1992), *Impact of parenting practices on adolescent achievement: Authoritative parenting*,

- school involvement, and encouragement to succeed*, "Child Development", s. 1266–1281.
29. Thompson R.A., Lamb M.E., Estes D. (1982), *Stability in infant mother attachment and its relationship to changing life circumstances in an unselected middle-class sample*, "Child Development", s. 144–148.
30. Tyszkowa M. (1988), *Rozwój psychiczny człowieka w ciągu życia. Założenia teoretyczne i metodologiczne*, PWN, Warszawa.
31. Ziemska M. (1973), *Postawy rodzicielskie*, Wiedza Powszechna, Warszawa.

Recenzent: dr hab. Wojciech Horyń, prof. WSH

**Are parents' attitudes towards children unchangeable?
Conditioning of stability and changeability in being a parent**

Key words: parenthood, stability, flexibility, parenting.

Summary: Parenting skills development of parents and shaping effective, child-development-friendly parental attitudes is an important adult education issue. The article presents a knowledge digest of stability and changeability determinants in parental influence. Empirical research confirms both thesis concerning parental attitudes stability at different times and in relation to different children, as well as thesis stating that parental attitude can be changing depending on time of day or child's developmental age. Knowledge of factors responsible for this process creates an opportunity to increase effectiveness of preventive means and education of parents.

Tłumaczenie: Katarzyna Kalinowska

Dane do korespondencji:

Dr Iwona Grzegorzewska

Uniwersytet Zielonogórski

Wydział Pedagogiki, Socjologii i Nauk o Zdrowiu

Zakład Poradnictwa i Seksuologii

Zielona Góra 65-943

ul. Energetyków 2

email: ia.g@interia.pl